

การอ้างสิทธิในการฆ่าตัวตายกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนา Claims of Suicide and karma in Buddhism

พระจาดรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี)

Phra Jaturong Ajasupho (Chusri)

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

วัดวิเศษการ แขวงศิริราช กรุงเทพฯ

Visejarn Temple, Bangkok

E-Mail: rong2553@yahoo.com

วันที่รับบทความ (Received) : 13 พฤษภาคม 2562

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 15 มิถุนายน 2562

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 22 มิถุนายน 2562

บทคัดย่อ

ชีวิตของมนุษย์เป็นของขวัญที่พระเจ้าทรงประทานให้แก่มนุษย์ด้วยความรัก ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็ถือว่าการได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ประเสริฐอย่างยิ่ง และกว่าจะเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ยากลำบากดังนั้นการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่แปลว่า สัตว์ประเสริฐนั้นจะต้องอาศัยเหตุที่ตนได้เกิดมาเป็นมนุษย์หรือเป็นคนนี้แหละ พัฒนาการตามหลักไตรสิกขา คืออริศีล อริสมาธิ อริปัญญา เป็นเหตุปัจจัยในการเป็นผู้ที่ประเสริฐอย่างแท้จริง คือการดำเนินชีวิตของตนเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

ในพระพุทธศาสนามีรากศัพท์หลายคำที่มีความหมายว่า “ฆ่า” เช่น ปหฺร, เณฺทณ, วรฺก, ชีวิตา, โวโรเพณ, หนฺตฺ, มาร, ฆาต และวินิปาต การฆ่าในความหมายว่า อัตวินิบาตนั้นมีปรากฏใน ตติยปาราชิกสิกขาบท วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ที่ใช้ในบาลีโดยตรงก็คือ “อตฺตวินิปาต” แปลว่า การปลงชีวิตตนเอง การที่มีคำที่มีความหมายตรงกันคำว่าฆ่าตัวตาย หรืออัตวินิบาตกรรม ในทัศนะพระพุทธศาสนาก็เห็นได้ว่าเรื่องเหล่านี้ก็คงมีความสำคัญ และเป็นเรื่องที่จะต้องมีการพิจารณาเทียบเคียงหรือวินิจฉัยเหตุการณ์ได้

ความตายจึงไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวดังที่ไอน์สไตน์ได้เคยกล่าวว่า “การกลัวความตายคือความกลัวที่ไม่มีเหตุผลที่สุดในบรรดาความกลัวทั้งปวง” จึงกล่าวได้ว่าเรื่องการอ้างสิทธิการตายเป็นเรื่องที่มีการถกเถียงและโต้แย้งกันอยู่ และเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจ เพื่อจะได้นำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาแก้ปัญหา ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรม

คำสำคัญ : ฆ่าตัวตาย, หลักกรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

The life of man is a gift god has given to man with love. In the view of Buddhism, it is considered that being born a human being is extremely good, and it is difficult to be born a human being, so being born a human means that the good

animal must be born as a human being or as a human being. The development of the trisikkha is the bishop, the bishop, the bishop, the atheism, the factor of being truly sublime is to live their own lives for the benefit of others.

In Buddhism, there are many the derived words that are meaning "kill", such as "killed," such as The o'r tinged, wath, life, voropen, mantu, devil, murderer, and vinnipat. The killing, in the sense that Atvinita is appeared in The Tiyparachichik, a disciplined pit. The great vision used directly in Bali is "Attwinipat", meaning self-life. Having the same meaning as suicide Or suicide In the view of Buddhism, it can be seen that these matters are still important. And it is a matter that would have something that would be comparable or even diagnosed

Death is not a scary thing, as Einstein once said, "fear of death is the most irrational fear of all fear," it is said that the claim of death is controversial and controversial, and that it must be paid attention to the principles of Buddhism. As The Buddha's Enlightenment

Keywords : Suicide, Principle, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่บังคับให้เชื่อโดยวิธีการใด ๆ เพราะคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่ให้ประโยชน์แก่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ トラบใดที่บุคคลนั้นยังประพฤติปฏิบัติตามธรรม “ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” และไม่ได้ลิดรอนเสรีภาพทางความคิดให้เชื่ออย่างมิดบอด แต่ให้ใช้ปัญญาประกอบในการตัดสินใจด้วยตนเอง (โยนิโสมนสิการ) อย่างในหลักกาลามสูตร (พระตร.ดับลิว ราหุล, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, 2548 : 15) กล่าวคือ กาลามสูตร เป็นพระสูตรหลักสูตรหนึ่งที่ได้รับการยอมรับว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เป็นประชาธิปไตย เคารพการตัดสินใจของคนอื่นไม่ได้บังคับหรือขึ้นใจให้เชื่อ เหตุที่พระพุทธองค์ทรงตรัสพระสูตรนี้เพราะเหตุที่ว่าชาวกาลามะ ได้เข้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะที่พระองค์เสด็จไปยังเกสปุตตนิคมว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม แสดงประกาศวาทะ ของตนเท่านั้น แต่กระทบกระเทียบ คูหมิ่น กล่าวข่มวาตะของผู้อื่นทำให้ไม่น่าเชื่อถือ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความสงสัยลังเลใจในสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า “บรรดาท่านสมณพราหมณ์เหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลามชนทั้งหลาย ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัยสมควรที่จะลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยลังเลใจในฐานะที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง มาเกิด กาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

“อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้
อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา”

กาลามะทั้งหลาย เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไป เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์” เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละ (ธรรมเหล่านั้น) เสีย (อง.ทก. (ภาษาไทย). เกสปุตติสูตร. /20/66/257) เมื่อชาวกาลามะได้ฟังอย่างนั้น ก็ได้นำเอาคำสอนเรื่องนี้ไปใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสอบสวนทำให้พระพุทธรศาสนาได้วางรากฐานความคิดที่สำคัญในคราวครั้งนั้นสืบมาจนปัจจุบัน เพราะชาวกาลามะเองเมื่อได้นำเอาหลักกาลามะสูตรไปใช้ก็มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงกล่าวได้ว่าไม่ได้ปล่อยให้ ชีวิตของตนเป็นชีวิตไร้สาระหรือเปล่าประโยชน์

คุณค่าของชีวิต

มีคำกล่าวที่ว่า “ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน ค่าของงานอยู่ที่การกระทำ ค่าของการกระทำอยู่ที่ ความดี” คุณค่าของชีวิตมีความหมายมากไปกว่าการมีอายุยืนยาวเท่านั้น ศาสนาคริสต์ก็เชื่อว่าพระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมาด้วยความรัก ชีวิตของมนุษย์เป็นของขวัญที่พระเจ้าทรงประทานให้แก่มนุษย์ด้วยความรัก (สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, 2535 : 155) ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็ถือว่าการได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ประเสริฐอย่างยิ่ง และกว่าจะเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ยากลำบากดังนั้นการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่แปลว่า สัตว์ประเสริฐนั้นจะต้องอาศัยเหตุที่ตนได้เกิดมาเป็นมนุษย์หรือเป็นคนนี้แหละ พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คืออริสัจ อธิสมาธิ อธิปัญญา เป็นเหตุปัจจัยในการเป็นผู้ที่ประเสริฐอย่างแท้จริง คือการดำเนินชีวิตของตนเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ในชีวิตอัตภาพนี้หากสามารถหรือพยายามสั่งสมบุญบารมีอย่างเต็มที่ แล้วก็สามารถพัฒนาตนเป็นบุคคลที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้ในชาตินี้ การกระทำอะไรก็ตามที่ตนยังไม่หมดกิเลสยังไม่ถึงความเป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุดแล้วก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น ชีวิตที่มีคุณค่า จะพึงได้นั้นต้องมี 3 ด้าน คือ

1. ด้านญาณวิทยา อันเป็นการรอบรู้สภาวะธรรมชาติของชีวิตอย่างรู้เท่าทันตามความจริง
2. ด้านจริยศาสตร์ อันเป็นการดำเนินชีวิตด้วยปฏิบัติตามมรรคมงคล 8
3. ด้านอุปปัชฌายา อันเป็นเป้าหมายในการปฏิบัติเพื่อเอาชนะกิเลสของตนเพื่อความสงบสุขที่แท้จริง (สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, 2535 : 55)

คุณค่าของชีวิตไม่จำกัดว่าต้องมีเพียงแค่นี้ เพราะแต่ละชีวิตของแต่ละคนย่อมมีแนวคิดในเรื่องคุณค่าอาจจะแตกต่างกันไปดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้มีศีล เฟ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี” (ขุ.ธ. (ภาษาไทย). สังกิจจสามเณรวัตถุ. 25/110/64.) “ผู้มีปัญญา เฟ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทึบ ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี” (ขุ.ธ. (ภาษาไทย). พระขานุกโณทัญญเถระ. 25 /111/65.) “ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียร ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี” (ขุ.ธ. (ภาษาไทย). พระสัพพทาสนเถรวัตถุ. 25 /112/65.)

จากพุทธพจน์ข้างต้นจะเป็นว่าสิ่งสำคัญที่พระพุทธศาสนาต้องการก็คือการใช้ชีวิตของตนให้เกิดประโยชน์ที่สุด ในพระพุทธศาสนาก็ได้มีการกล่าวไว้ถึงจุดหมายของชีวิตในระดับต่าง ๆ คือ

ก. จุฬามาย 3 ชั้น ดำเนินชีวิตให้บรรลุจุฬามาย(อัตตะ) 3 ชั้น คือ

ขั้นที่ 1 ทิฐฐัมมิกัตตะ จุฬามายชั้นตาเห็น หรือประโยชน์ปัจจุบัน

- ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืน
- ข) มีเงิน มีงาน มาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ
- ค) มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
- ง) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ

ขั้นที่ 2 สัมปรายิกัตตะ จุฬามายเลยตาเห็น หรือประโยชน์อนาคต

- ก) มีความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ไม่อ้างว้างเปลี่ยวลอย มีหลักยึดเหนี่ยวใจให้เข้มแข็งด้วยศรัทธา
- ข) มีความภูมิใจ ในชีวิตสะอาด ที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมา ด้วยน้ำใจเสียสละ
- ค) มีความอิมใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้ทำประโยชน์ ตลอดมา ด้วยน้ำใจเสียสละ
- ง) มีความแก้แค้นใจ ที่จะแก้ไขปัญหาวินัยและการกิจไปได้ด้วยปัญญา
- จ) มีความโล่งจิตมั่นใจ มีทุนประกันภาพใหม่ด้วยได้ทำไว้ แต่กรรมที่ดี

ขั้นที่ 3 ปรมัตตะ จุฬามายสูงสุด หรือประโยชน์สูงสุด

ก) ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นไหวมีใจเกษมศานต์ มั่นคง

- ข) ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบคั้นจิต ให้ผิดหวังโศกเศร้า มีใจโล่งโปร่งเบาเป็นอิสระ
- ค) สดชื่น เบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ผ่องใส ไร้ทุกข์มีความสุขที่แท้
- ง) รู้เท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย ชีวิตหมดจดสดใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา ถ้าบรรลุ จุฬามายชีวิตถึงขั้นที่ 2 ขึ้นไป เรียกว่าเป็น “บัณฑิต”

ข. จุฬามาย 3 ด้าน จุฬามาย 3 ชั้นนี้ พึงปฏิบัติให้สำเร็จครบ 3 ด้าน คือ

ด้านที่ 1 อัตตัตตะ จุฬามายเพื่อตนหรือประโยชน์ 3 ชั้น ข้างต้นซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้น แก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนขึ้นไปให้ได้ให้ถึง

ด้านที่ 2 ปรัตตะ จุฬามายเพื่อผู้อื่น หรือประโยชน์ผู้อื่น คือประโยชน์ 3 ชั้นข้างต้น ซึ่งพึงช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้ให้ถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของ ตนขึ้นไปตามลำดับ

ด้านที่ 3 อุภยัตตะ จุฬามายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์สุขและ ความดี งามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งสภาพแวดล้อมและปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์ บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนเองและผู้อื่น

อย่างไรก็ดี การก้าวไปสู่จุฬามาย 3 ชั้นข้างต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2548 : 10-11) จุฬามายของพระพุทธศาสนาทั้ง 3 ชั้น และ 3 ด้านที่ยกเอามาในที่นี้เห็นว่าเป็นสิ่งมนุษย์ หรือคนเราสามารถเข้าถึงได้หากไม่ประมาทในการใช้ชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตายคน ผู้ประมาท จึงเหมือนคนตายแล้ว” (ขุ.ธ. (ภาษาไทย), สามาวตัตถุ. 25/21/31.)

อติวินิบาตกรรมในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนามีรากศัพท์หลายคำที่มีความหมายว่า “ฆ่า” เช่น ปหฺร ,เฉทฺน, วรฺก,ชีวิตา โวโรเพณ, หนตฺ, มาร, ฆาต และวินิปาต

การฆ่าในความหมายว่า อัตวินิบาตนั้นมีปรากฏใน ตติยปาราชิกสิกขาบท วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ที่ใช้ในบาลีโดยตรงก็คือ “อตตวินิปาต” แปลว่า การปลงชีวิตตนเอง (พระอรรถกถาจารย์, (หมั่นมี), 2549 : 20)

การที่มีคำที่มีความหมายตรงกันคำว่าฆ่าตัวตาย หรืออัตวินิบาตกรรม ในทัศนะพระพุทธศาสนาก็ เห็นได้ว่าเรื่องเหล่านี้ก็คงมีความสำคัญ และเป็นเรื่องที่จะมีเรื่องที่จะพ้องจะเทียบเคียงหรือวินิจฉัยเหตุการณ์ได้คือ

ในปาราชิกสิกขาบทที่ 3 ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์ เรื่องหมู่ภิกษุผู้เจริญอสุภกัมมัฏฐานกับตาเถรมิคลันทิกะ (วิ.มหา. (ภาษาไทย). 1/162/134-139.) กล่าวว่าภิกษุทั้งหลายเมื่อได้พิจารณาหรือเจริญอสุภกรรมฐานแล้วเกิดความ เบื่อหน่ายในร่างกาย ก็เลยวาน หรือออกปากให้ช่วยกันปลงชีวิตของตน ... จนภิกษุเหลือน้อยลงพระพุทธองค์ทรงทราบข่าวนั้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดจงใจ พรากกายมนุษย์จากชีวิต แม้ภิกษุนั้นเป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้” (วิ.มหา. (ภาษาไทย). 1/167/139.) จากบริบทที่ยกมนี้เห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ ไม่ให้พระภิกษุสงฆ์ทำการอัตวินิบาตกรรมตนเอง และได้บัญญัติสิกขาบทเป็นวินัยกฎข้อห้ามไว้พร้อมกันนั้นก็ทรงบัญญัติโทษของผู้กระทำความผิดกำกับไว้ด้วย

เรื่องพระฉัพพัคคีย์ (วิ.มหา. (ภาษาไทย). 1/168/139 - 141.) อุบาสกคนหนึ่งล้มป่วย เขามีภรรยาอุปมา นาคู นาคูชฌภิกษุฉัพพัคคีย์ชอบภรรยาของเขาจึงปรึกษาว่า “ถ้าอุบาสกยังมีชีวิต พวกเราจักไม่ได้นาง มาช่วยกันกล่าวพรรณนาคุณความดีให้เขาฟังเถิด” จึงเข้าไปหาอุบาสกกล่าวว่า “อุบาสก ท่านทำคุณงามความดี ทำที่ต้านทานความขลาดกลัวไว้แล้ว ไม่ได้ทำชั่ว ไม่ได้ทำบาปหยาบช้าทารุณอะไรไว้ ท่านสร้างแต่คุณงามความดี ไม่สร้างกรรมชั่วเลย จะมีชีวิตอยู่อย่างลำบากยากเข็ญไปทำไมท่านตายเสียดีกว่า หลังจากตายแล้วจักไปบังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์ จักเฝ้าอมรินทร์ พร้อมด้วยกามคุณ 5 อันเป็นทิพย์” อุบาสกคนนั้นก็เลยได้ตายลงเมื่อข่าวทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้บัญญัติสิกขาบทขึ้นว่า.... “ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิตหรือแสวงหาศีลสมาธิอันจะพรากกายมนุษย์นั้น กล่าวพรรณนาคุณความดีหรือชักชวนเพื่อให้ตาย ว่า “ท่านผู้เจริญ จะมีชีวิตอยู่อย่างลำบากยากเข็ญไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า ดังนี้” เธอมีจิตใจอย่างนี้ มีดำริในใจอย่างนี้ กล่าวพรรณนาคุณความดีหรือชักชวนเพื่อความตายโดยประการต่าง ๆ แม้ภิกษุนั้น ก็เป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้” (วิ.มหา. (ภาษาไทย). 1/171/140-141.)

ส่วนในวัฏกสิสูตร ว่าด้วยพระวัฏกสิ (ส.ช. (ภาษาไทย). 17/87/157-163.) ท่านได้ฆ่าตัวตายด้วยอาวุธ ขณะที่ท่านฆ่าตัวตายสำเร็จท่านได้ทำกิเลสสวาทพร้อมกัน เป็นอันว่าท่านปรินิพพาน

ฉันทโนวาทสูตร ว่าด้วยการให้อโวาทพระฉันทนะ (ม.อ. (ภาษาไทย). 14/389/442-447.) ท่านพระฉันทนะท่านอาพาธอย่างรุนแรง อาการหนักมาก และท่านได้ทำอัตวินิบาตกรรม พระพุทธเจ้าพระองค์ก็ทรงรับรองว่าในระหว่างที่พระฉันทนะทำอัตวินิบาตกรรมแม้จิตแรกของท่านจะไม่บริสุทธิ์แต่จิตสุดท้ายของท่าน ๆ สามารถยกจิตของท่านหลุดพ้นพร้อมกับการทำอัตวินิบาตกรรมจึงไม่อาจถือได้ว่าท่านได้ทำการฆ่าตัวตาย ซึ่งเป็นกรรมอันหนัก ท่านเปรียบว่า “เหมือนคนที่แข็งแรงใช้เชือกหนึ่งทีเหนียวขึ้นที่ศีรษะ แม้ฉันท โฉมอันแรงกล้าเสียแต่ทางศีรษะของกระผมฉันทนั้นเหมือนกัน กระผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ทุกขเวทนาของกระผมกำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลยอาการกำเริบปรากฏอาการทุเลาไม่ปรากฏ” ฯลฯ และท่านได้รับอภิญญาธรรมฐานพิจารณาจากพระสารีบุตร คือ “ท่านสารีบุตร กระผมพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นโศตะ โสตวิญญาน ...

พิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญญาน ...

พิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาน ...

พิจารณาเห็นกาย กายวิญญาน ...

พิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญานว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” (ม.อ. (ภาษาไทย). 14/391/444.) “กระผมพิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในจักขุ ในจักขุวิญญาน และในธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาน จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา”

พิจารณาเห็นความดับรู้ความดับในโศตะ ในโสตวิญญาน ..พิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในฆานะ ในฆานวิญญาน ..พิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในชีวหา ในชีวหาวิญญาน พิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในกาย ในกายวิญญาน ... พิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในมโน ในมโนวิญญาน และในธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาน จึงพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้ง ทางมโนวิญญานว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” (ม.อ. (ภาษาไทย). 14/392/445.) ครั้นท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุณทะสอนท่านพระฉนนะด้วยโอวาทนั้นแล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วจากไป เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุณทะจากไปไม่นาน ท่านพระฉนนะก็ได้มีศัสตรา (ฆ่าตัวตาย) (ม.อ. (ภาษาไทย). 14 /393/446)

ประเด็นนี้ก็อาจจะวิเคราะห์ความได้ว่าในกรณีที่บุคคลที่ได้ทำอติวินิบาตกรรมก็ต้องได้รับการศึกษาอบรมเรื่องความเป็นจริงของชีวิตมาเป็นอย่างดีและพร้อมที่จะยอมรับว่าความจริงของชีวิตก็ต้องมีการตายเกิดขึ้นพร้อมกันนั้นก็แสดงให้เห็นได้ว่าเรื่องการทำอติวินิบาตกรรมในพระพุทธศาสนาต้องมีองค์ประกอบคือ 1) มีความพร้อมทางการศึกษาเรื่องชีวิตกล้าเผชิญหน้ากับความตาย เข้าใจเรื่องความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต 2) มีอาการของโรคภัยเบียดเบียนอย่างรุนแรง 3) มีกัลยาณมิตรเมื่อยามที่ต้องเผชิญหน้ากับความตายที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

พระพุทธศาสนาเป็นวิภาษวาทคือ สอนให้มองแยกส่วนนั่นก็คือลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ไม่สุดโต่งหัวรุนแรง เพราะมีการสอนให้มองโลกตามที่เป็นจริง การมองสุดโต่งด้านเดียวเรียกว่า เอกังสวาท พระพุทธเจ้า ตรัสว่า “เราเป็นวิภาษวาท ไม่ใช่เอกังสวาท” ความจริงในโลกมีเงื่อนไข หรือปัจจัยแวดล้อมมากมาย เรื่องเดียวกันอาจจะดีในสถานการณ์หนึ่ง แต่ไม่ดีในสถานการณ์อื่น การพูดความจริงเกี่ยวกับเรื่องนั้น จึงต้องดูบริบทหรือสถานการณ์แวดล้อม คือมองให้รอบด้านไม่ใช่มองเพียงด้านเดียว ด้านไหนขาดด้านไหนคำก็รอบรู้ตามที่เป็นจริง ไม่ใช่เน้นด้านใดด้านหนึ่งจนไม่รู้เท่าทันสรรพสิ่ง วิภาษวาทสอนให้มองรอบด้าน (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547 : 18)

ดังนั้น เมื่อเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นจึงไม่สามารถกล่าวด่วนสรุปได้ทันทีเพียงแต่นั่นเอาเฉพาะเจตนาว่า เมื่อเจตนาดีก็ถือว่าดีแล้ว หรือไปเน้นเอาเพียงคุณผลที่ตามมาว่า ถ้าทำไปแล้วเกิดประโยชน์มากที่สุดก็ถือว่าทำได้ไม่ผิดแต่พระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะที่ยึดหยุ่นไม่เป็นกฎที่แน่นอนตายตัว (วิฑูรย์ แก้วแก่น, 2542 : 65) เมื่อจะวินิจฉัยสิ่งใดว่าเป็นกรรมดีกรรมชั่วท่านกล่าวไว้

1. พิจารณามูลเหตุของการกระทำ ว่ากรรมนั้นเกิดจากเจตนาเช่นใด ถ้าเกิดจากเจตนาที่ดีมีกุศลคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นดี จัดเป็นกุศลกรรม ถ้าเกิดจากเจตนาไม่ดี มีอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นไม่ดี จัดเป็นอกุศลกรรม

2. พิจารณาผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม นั่นก็คือกรรมใดทำไปแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี ดังบาลีว่า น ตํ กมมํ กตํ สาธุ ยํ กตวา อนุตปติ ยสส อสสุโข โธ วิปากํ ปฏิเสวติ

กรรมใดทำแล้ว ย่อมเดือดร้อนภายหลัง มีหน้ำนองน้ำตา ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดีเลย ส่วนกรรมใดทำไปแล้วไม่เดือดร้อนใจ ภายหลัง กรรมนั้นดี

บาลีว่า ตถจ กมมํ กตํ สาธุ ยํ กตวา นานุตปติ

ยสส ปิตโต สุมโน วิปากํ ปฏิเสวติ

กรรมใดทำแล้ว ไม่ทำให้เดือดร้อนภายหลัง มีหัวใจชุ่มชื้นเบิกบาน เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วดี กรรมจะดีหรือไม่ดีดูกันทั้งสองส่วนรวมกัน คือ เจตนาและผลลัพธ์ที่ตามมา (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539 : 57-59)

สมภาร พรหมทา ได้กล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินที่คล้าย ๆ กันคือต้องดูองค์ประกอบ 2 ประเภด้วยกันคือ

1. วิธีวินิจฉัยโดยสืบสาวหาที่มาของการกระทำ หรือสภาวะธรรมนั้นๆ

2. วิธีวินิจฉัยโดยดูที่ผลของการกระทำหรือสภาวะธรรมนั้น ๆ โดยดูได้จากที่มาคือหากมาจากกุศลมูล ที่เป็นรากเหง้าของการจงใจในการให้ทำความดีและอกุศลมูลเป็นรากเหง้าของการจงใจในการให้ทำความชั่ว ดูจากผลได้ 3 ลักษณะด้วยกันคือ 1. เกิดกับตนเอง 2. เกิดกับคนอื่น

3. เกิดทั้งกับตนเองและคนอื่น (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539 : 46-64)

อย่างไรก็ตาม ศิลในพระพุทธศาสนาถือกันว่าเป็นบรรทัดฐานทางสังคม เพื่อให้บุคคลที่อยู่ร่วมกัน ในสังคมสามารถอยู่กันได้อย่างปกติสุข การกระทำที่ชื่อว่า บาปหรือผิดศีลธรรมนั้น ต้องมีองค์ประกอบในการกระทำที่ต้องมีองค์ประกอบครบทุกข้อ (เกณฑ์วินิจฉัย) ในที่นี้จะกล่าวเพียงแต่เรื่ององค์ประกอบของปาณาติบาต ข้อที่ 1 ดังนี้ 1. สัตว์มีชีวิต (ปาโณ) 2. รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (ปาณสณญีโต) 3. มีจิตคิดจะฆ่า (วรกาจิตฺต) 4. มีความพยายามที่จะฆ่า (วรกปโยโค) 5. สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามนั้น (เตน มรณ)

ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่การกระทำมีองค์ประกอบนี้ครบทั้ง 5 ในพระพุทธศาสนากล่าวว่ามี ความผิดและผู้กระทำก็ต้องได้รับผลจากการกระทำของตน เกณฑ์ในการตัดสิน สิ่งต่าง ๆ ในบางกรณี เกณฑ์เดียวกัน ก็ไม่สามารถเอามาตัดสินได้กับกรณีอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น จึงทำให้เกิดการถกเถียง และเป็นที่มาของการตีความคำสอนในพระพุทธศาสนากันอยู่บ่อย ในกรณีที่มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในสังคม ๆ อาจยอมรับว่าถูกแต่พระพุทธศาสนาบอกว่าผิด หรือพระพุทธศาสนาบอกว่าถูกแต่สังคมมองว่าผิด เช่น การขายสุรา หวย รวมทั้งแหล่งบันเทิงเรีงรมณ์ต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาบอกว่าไม่ดีและกล่าวว่าเป็นอบายมุข ซึ่งเป็นปากทางแห่งความเสื่อมหรือความฉิบหาย แต่ภาครัฐหรือสังคมก็ยอมรับให้มีและให้เกิดขึ้นมาได้อย่างมากมายในสังคมที่เรียกว่า “เมืองพุทธ” หรือในกรณีที่สังคมยังไม่สามารถวินิจฉัยปัญหาใดปัญหาหนึ่งว่าถูกหรือผิด พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมต้องให้ดุลพินิจในการตัดสินกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของสังคมไม่จำกัดเรื่อง ในขณะที่เรื่องการอ้างสิทธิของผู้ป่วยที่จะตาย พระพุทธศาสนาก็ให้ทัศนะไว้โดยให้พิจารณาความสำคัญของชีวิต ในมุมมองต่าง ๆ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของชีวิต ว่าชีวิตนั้นเริ่มต้นและจบลงเมื่อไหร่

คำว่า ชีวิต ตามรูปศัพท์หมายถึง ความเป็นอยู่ การดำรงอยู่บ่งถึงการเป็นอยู่ขององค์ประกอบของชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชีวิตเป็นหน่วยรวมขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่คุ้มกันเข้าเพื่อการดำรงอยู่ได้ และชีวิตคือการรวมกันของขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (พระมหาทวิฐานวโร

(อ๋อนปัสสา), 2535 : 8) โดยอาศัยปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต เป็นต้น ในอินทสุต (ส.ส. (ภาษาไทย). ยักขลังยุด. 15/235/337-338) ว่าด้วยอินทยักข อินทยักขเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า “ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหนสัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัมพพะ จากอัมพพะเกิดเป็น เปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อน) จากขณะเกิดเป็นปุ้ม 5 ปุ้ม ต่อจากนั้น ผม ขนและ เล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น บริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ มารดานั้น ก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปในครรภ์ ด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น”

องค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ (ม.ม. (ภาษาไทย). มหาตัมหาสัชยสูตร. 12/408/443-444) มีปัจจัย 3 ประการ คือ 1. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 2. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (มารดาบิดาอยู่ในวัย เจริญพันธุ์) 3. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูและคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้

กำเนิดหรือที่มาของชีวิต 4 ชนิด คือ 1) กำเนิดอันทะ คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลาย เปลือกไข่แล้วเกิด 2) กำเนิดชลัพพะ คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดใน 3) กำเนิดสังเสทชะ คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดใน ปลาเน่า ซากศพเน่า ขนหมู่น้ำคร่ำ หรือเถาโคล 4) กำเนิดโอปปาติกะ คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์ บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่า กำเนิดโอปปาติกะ (ม.ม. (ภาษาไทย) มหาสัททันตสูตร. 12/152/151) ชีวิตต้องอาศัยเหตุ 3 ประการจึงจะเป็นอยู่ได้ คือ 1) อายุ 2) โออุณ 3) วิญญาน ชีวิตที่จบลงก็เพราะเหตุนี้เช่นกันคือขาดอายุ โออุณ วิญญาน

สาเหตุของการตายมี 4 อย่าง คือ 1. อายุขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ ความตายที่เรา เข้าใจกันว่าเป็นความตายธรรมดา คือถึงความชราแล้วจึงตาย(แก่ตาย) 2. กัมมัชชะมรณะ ตาย เพราะสิ้นกรรม กรรมในที่นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะชนกรรมคือกรรมที่ทำหน้าที่เป็นตัวนำไปเกิดในภพ ต่าง ๆ และอุปถัมภกกรรมคือกรรมที่ทำหน้าที่ที่เข้าช่วยสนับสนุนต่อจากชนกรรม เพื่อให้สรรพ สัตว์อยู่ได้ในภพต่าง ๆ ที่ไปเกิดนั้น การสิ้นสุดของอำนาจกรรมทั้ง 2 นี้ ชื่อว่ากัมมัชชะมรณะ 3. อุภ ยักขมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม 4. อุปปัจเจกกัมมัชชะมรณะ ตายเพราะกรรมเข้าไปตรวน หมายถึง อำนาจของชนกรรม คือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิดยังไม่หมด แต่ก็ถูกอุปปัจเจกกรรมเข้าไป ตรวน จึงทำให้ตายโดยที่ยังมีสิ้นอายุ

ความตาย 3 อย่างแรกเรียกว่า กาลมรณะ คือ ความตายที่ถึงเวลา แต่ความตายอย่างสุดท้าย นั้นเรียกว่า อากาลมรณะคือ ความตายที่ยังไม่ถึงเวลา (ม.กวีวงศ์, พุทธแบบไหน-อย่างไรเป็นพุทธ, 2537 : 16-17) เมื่อตายแล้วในทัศนะพระพุทธศาสนาคติที่ไปก็มีต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับกรรมสั่งสมคุณ งามความดี คติ*ในทัศนะพุทธมี 5 ภพภูมิ คือ 1. นรก 2. กำเนิดดิรัจฉาน 3. เปตวิสัย 4. มนุษย์ 5. เทวดา (ม.ม. (ภาษาไทย) มหาสัททันตสูตร, 12/153/152.) หรือภพภูมิที่สัตว์ไปเกิดตามกรรมที่ตน สร้าง คือ มนุษย์ 1 เทวดา 6 รูปพรหม 16 อรูปพรหม 4 ทุกคติภูมิ 4 รวมเป็น 31 ประเภท

มูลเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้มนุษย์สร้างกรรมดีกรรมชั่ว

มูลเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้มนุษย์สร้างกรรมดีกรรมชั่วนั้นคือ

1. **ปัจจัยภายนอก** คือ การคบค้าสมาคมกับบุคคลรอบข้าง หากได้บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร หรือมิตรแท้ (สัมมาทิฐิบุคคล) ก็เป็นเหตุในการสร้างสมคุณงามความดีต่อไปทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นแต่ ถ้าหากได้บุคคลที่เป็นมิตรเทียม(เมิจฉาทิฐิบุคคล)ชีวิตของตนและผู้อื่นก็ไม่ได้ประโยชน์

2. ปัจจัยภายใน คือ 1) โยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย การทำในใจโดยแยบคายนี้มีความหมายเป็น 4 แง่คือโยนิโส แปลว่า ถูกต้องแยบคาย มนสิการ แปลว่า ทำไว้ในใจ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยแยบคายหรือการคิดเป็นถูกต้องตามความเป็นจริงโดยอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป โยนิโสมนสิการมีวิธีคิดสรุปเป็นสี่แบบด้วยกัน ดังนี้

1. อุปายมนสิการ คือ คิดถูกวิธี การศึกษาต้องสอนให้คนมีวิธีคิดวิธีวิจัย และใช้วิธีการนั้นอย่างถูกต้องว่องไว

2. ปณมนสิการ คือคิดมีระเบียบ การศึกษาจะต้องสอนให้คนคิดต่อเนื่องอย่างเป็นระบบมีระเบียบ ไม่กระโดดไปกระโดดมาคิดอย่างมีเป้าหมาย

3. การณมนสิการ คือคิดมีเหตุมีผล รู้จักเชื่อมโยงว่าเหตุนี้นำไปสู่ผลอะไรหรือผลนั้นมาจากเหตุอะไร

4. อุปาทกมนสิการ คือคิดเป็นกุศล เป็นการคิดเพื่อค้นหาแก่นสารสาระ เมื่อได้รับข้อมูลข่าวสารมากมายต้องรู้จักกรองเอาส่วนที่เป็นประโยชน์และเหมาะสมกับเรา เรื่องโยนิโสมนสิการทั้งสี่ข้อนี้ บทกลอนที่ว่า

โยนิโสมนสิการท่านว่าไว้ คือคิดเป็นทำใจในวิถี

แห่งความจริงความงามและความดีด้วยคิดสี่ประเด็นเป็นสำคัญ

1) คิดอะไรก็ให้มีวิธีคิด 2) ตั้งดวงจิตแน่วแน่มิแปรผัน

3) ให้เหตุผลแก้ปัญหารสพิน 4) ต้องใจมั่นตามครรลองมองแง่ดี (พระเทพโสภณ

(ประยูร ธมมจิตฺโต), 2547 : 33-34)

อย่างไรก็ดี แรงจูงใจพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่ามีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากที่ทำให้มนุษย์สร้างกรรมดีกรรมชั่ว โดยแรงจูงใจในพระพุทธศาสนามี 2 ประการด้วยกัน คือ 1.แรงจูงใจที่ไม่ดีเรียกว่า ตัณหา มีความหมายว่า ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความแสหา ความร่น ความร่น ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้อิ่ม อาศัยอวิชชาคอยหลอเลี้ยงและให้ออกาสพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่กับเรื่องตัวตน เอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง และนำไปสู่ปริเยสนา หรือการแสวงหา 2. แรงจูงใจที่ดีเรียกว่า ฉันทะ หมายถึงกุศลธรรมที่เรียกสั้น ๆ ว่า กุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ กุศลธรรมฉันทะ แปลว่า ฉันทะในกุศล ก่อตัวขึ้นมาจากโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธีคิดตามสภาวะและเหตุผล เป็นภาวะกลาง ๆ ของธรรม ไม่ผูกพันกับอัตตา และนำไปสู่อุตสาหะหรือวิริยะ คือ ทำให้เกิดการกระทำ (พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), 2538 : 490-494) มนุษย์เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องมีการต่อสู้กันระหว่างแรงจูงใจทั้ง 2 ตัวนี้ตลอดเวลา การที่แต่ละคนจะเอาชนะได้นั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลด้วย การจะเอาชนะใจของตนได้ชื่อว่าเป็นการชนะที่ได้ยาก แต่เมื่อใดก็ตามที่บุคคลสามารถประคับประคองใจของตนเองได้และได้อาศัยการปลุกเร้าตนเอง หรือได้รับการปลุกเร้าจากบุคคลอื่น(กัลยาณมิตร) เขาหรือบุคคลนั้นก็ย่อมสามารถที่จะสร้างเหตุที่เป็นกรรมที่ดีและจะเป็นเสมือนประกายและจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ ที่จะค่อย ๆ สะสมให้ใหญ่หรือเพิ่มพูนมากขึ้นจนก่อให้เกิดเป็นอุปนิสัยที่ดี

สรุปการวิเคราะห์ข้อถกเถียงเรื่องกรรม

ข้อถกเถียงเรื่องที่มาของกรรมดีกรรมชั่วกันที่มักจะยินได้ฟังกันอยู่บ่อยๆ คือ “กรรมเก่า” ที่เคยได้กระทำไว้ในชาติปางก่อนเลยต้องชดใช้กรรมที่เคยได้ทำไว้ ไม่น่าเชื่อชาติใดชาติหนึ่ง เป็นเพราะว่า

มนุษย์เรานั้นเวียนว่ายตายเกิดมาอย่างยาวนานในวัฏสงสาร ดังนั้นก็ย่อมที่จะต้องได้เคยกระทำทั้งที่ดีและไม่ดีปะปนคละเคล้ากันไป จึงย่อมที่จะต้องรับผลนั้น หรือเป็นเพราะเจ้ากรรมนายเวรที่คอยตามเช็กบิลบัญชีที่ได้เคยกระทำร่วมกัน

จะอย่างไรก็ตาม มนุษย์เราก็ไม่สามารถหนีกรรมไปได้ จะต้องชดใช้กรรมแม้แต่คนอื่นก็ต้องตามมาชดใช้กรรมแก่เราเช่นเดียวกันหากว่ามีหนี้กรรมระหว่างกัน เพราะเรื่องกรรมนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก” สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ดังนั้นกรรมดี หรือกรรมชั่วที่เราทำก็จะติดตามตัวเราไปจุติดังเงาตามตัว พระพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคล หรือสาวกทำความดีทั้งในที่แจ้งและที่ลับ เพราะถึงจะอย่างไรก็แล้วแต่แม้การกระทำนั้นไม่มีใครล่วงรู้แต่กรรมที่เราทำก็ยังอยู่ในจิตใจของบุคคลผู้กระทำ และจิตดวงนี้ก็จะเก็บทุกการกระทำไว้และให้ผลอยู่ตลอดเวลา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญญฺญ อญฺญํ โสธเย การที่มนุษย์จะบริสุทธิ์หรือไม่ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้บริสุทธิ์ไม่ได้”

ในบางกรณีเมื่อเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นที่จะโทษว่าเป็นเพราะกรรม เมื่อเกิดอะไรไม่ดีมักจะไม่โยนให้กรรม บางคนเลยกล่าวกันว่าประเทศไทยที่ไม่เจริญเพราะคนเชื่อเรื่องกรรม บางสมัยของไทยจึงเคยมีการห้ามพระสงฆ์สอนเรื่องกรรม ในพระพุทธศาสนาท่านให้ดูในเรื่องนิยาม 5 เพื่อเป็นเกณฑ์การวิเคราะห์เรื่องราว ที่เกิดเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นเพราะกรรมอย่างเดียวเสมอไปหรือไม่ การไปโยนความผิดให้กับเรื่องกรรมเพียงอย่างเดียวอาจจะเป็นเพราะความไม่เข้าใจของคนที่เขาเรื่องกรรมไปใช้ไม่ถูกต้องเหมาะสมหรือไม่เพราะในเรื่องการเข้าใจเรื่องกรรมอาจใช้วิสัยของมนุษย์ทั่วไปแต่การได้วิเคราะห์ด้วยการสืบสาวหาเหตุก็ช่วยในการให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจเข้าใจใกล้ความเป็นจริงของชีวิตมากขึ้น

พระพุทธศาสนาจำแนกกฎธรรมชาติดอกเป็น 5 อย่าง เรียกว่า นิยาม 5 (กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ) คือ

1. อุดินนิยาม กฎธรรมชาติอันเกี่ยวกับอุณหภูมิ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดินน้ำอากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์
2. พืชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุ์กรรม เป็นต้น
3. จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต
4. กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ
5. ธรรมนิยามกฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย (พระราชนิพนธ์ (ประยูร ธรรมาภรณ์) ปยุตฺโต, 2528 : 194)

ดังนั้น การที่จะดูความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็ต้องพิจารณาว่าเกิดเพราะเหตุอะไรเป็นปัจจัยให้ได้รับผลนั้น บางกรณีเราก็เห็นได้ว่า เกิดขึ้นเพราะการอาศัยนิยามสองอย่างบ้างสามอย่างบ้างเป็นเหตุให้เกิด ในเบื้องต้นได้กล่าวแล้วว่า การตัดสินใจต้องมองให้รอบด้าน ถึงภาพรวมของเหตุปัจจัย ในลักษณะที่เรียกว่า กฎปฏิจางสมุพบาท ที่เป็นกฎที่อาศัยการเป็นปัจจัยในการเกิดแก่กัน คือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เช่น เมื่อมี ก ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ข (พระธรรมปิฎก.(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม : 79-150.)

เมื่อไม่มี ก ก็เป็นเหตุให้ไม่มี ข

เมื่อดับ ก เสียได้ ก็เป็นเหตุให้ ข ไม่เกิด

กฎของปฏิเสธสมมุติฐานจึงเป็นกฎการอิงอาศัยกันเกิดขึ้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า อิทัปปัจจยตา ก็ได้ สมภาร พรหมทา กล่าวถึงระบบจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเป็นแบบสมบูรณ์ นิยม คือ

1. ระบบจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาวางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ความเป็นระเบียบสม่ำเสมออยู่แล้วในธรรมชาติ ความเป็นระเบียบอยู่สองเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการวินิจฉัยปัญหา ความดี ความชั่วคือ ความเป็นระเบียบเกี่ยวกับเรื่องจิต (จิตนิยาม) กับความเป็นระเบียบเกี่ยวกับเรื่องกรรม(กรรมนิยาม) ความเป็นระเบียบหรือกฎเกณฑ์ในธรรมชาติเหล่านี้ไม่ขึ้นอยู่กับความรู้ของมนุษย์ กล่าวง่าย ๆ ก็คือ พุทธศาสนาคิดว่า มนุษย์ไม่ใช่ผู้ตัดสินว่าการกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้ว ธรรมชาติ

2. นอกจากความเชื่อที่กล่าวข้างต้น พุทธศาสนายังเชื่อว่า การกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดโดยสังขาร สังขารเป็นหนึ่งในองค์ประกอบห้าที่เรียกว่าเจตสิก เจตสิกคือนามธรรมที่อ้างอิงอาศัยอยู่กับจิตสังขารแบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ ฝ่ายดีกับฝ่ายไม่ดี ฝ่ายดีได้แก่ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ฝ่ายชั่ว ได้แก่ความโลภ โกรธ หลง ธรรมชาติ สองส่วนนี้คือสิ่งผลักดันให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ เมื่อใดที่ธรรมชาติฝ่ายดีผลักดัน การกระทำนั้นก็เป็นความดี เมื่อใดที่ธรรมชาติฝ่ายชั่วผลักดัน เมื่อนั้น การกระทำนั้นก็เป็นความชั่ว สมภาร พรหมทาได้แยกจริยศาสตร์แบบพุทธออกเป็นสองระบบโดยใช้จริยศาสตร์กระแสหลักมาเป็นมุมมองการตีความเพื่อคลุมนี้อาทานกล่าวว่า “พระพุทธศาสนาองมนุษย์ว่ามีสองสถานะในเวลาเดียวกัน คือ เป็นมนุษย์ปัจเจกที่มีทุกข์ที่รอให้จัดการ กับเป็นสมาชิกของชุมชนที่จะต้องเรียนรู้เพื่อจะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสงบสุข สังคมจะสงบสุขต้องอาศัยจริยธรรมเชิงสังคมที่จะให้หลักการในการกำหนดกติกาในการอยู่ร่วมกันที่เป็นธรรมแก่ทุกฝ่ายไม่ว่าเราจะคิดหรือเชื่อตรงกับพุทธศาสนาพระพุทธศาสนาหรือไม่ แต่ในแง่ที่เป็นมนุษย์ปัจเจก ทุกคนต่างก็มีปัญหาส่วนตัวหรือความทุกข์ที่ต้องจัดการกันเอง จริยธรรมส่วนบุคคลจะเข้ามามีบทบาทในขอบเขตที่ว่านี้ จริยธรรมส่วนบุคคลจะช่วยให้สังคมมีสมาชิกที่มีคุณภาพ ในขณะที่จริยธรรมเชิงสังคมจะช่วยให้เรามีกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ยุติธรรม เมื่อสองส่วนนี้สานตัวและสุขส่วนที่เป็นมิติทางสังคม นี่อาจจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมสองระบบนี้ได้ในระดับหนึ่ง (สมภาร พรหมทา, 2540 : 69)

วิสุรย์ แก่นแก้ว เสนอให้ใช้การวิเคราะห์พระพุทธศาสนาแบบจริยศาสตร์คุณธรรมแทนที่จะจัดให้พุทธจริยศาสตร์เป็นแบบกฎที่แน่นอนตายตัวอย่างลักษณะของจริยศาสตร์กระแสหลัก เพราะจะสอดคล้องกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปบาท และหลักธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นและดับไปโดยมีเหตุปัจจัย และถือบุคคลที่กระทำมีอิสระและเป็นใหญ่ในการกระทำอย่างแท้จริง จากประเด็นเหล่านี้หากเรายึดถือกฎหรือหลักการใดที่ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง ก็ย่อมจะขัดต่อหลักธรรมของพระพุทธศาสนา (สมภาร พรหมทา, 2540 : 80-81) ในความเห็นของผู้เขียนก็เห็นด้วยในลักษณะของการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในแต่ละสถานการณ์ของสังคมที่เกิดขึ้นเพราะหากว่าธรรมะนั้นเป็นความจริงสากล ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่าพระองค์เป็นเพียง “ผู้ค้นพบแล้วนำเอามาแสดง ชี้แจง และบอกกล่าว” ดังนั้นจากข้อความที่กล่าวไว้ธรรมะเป็นความจริงที่มีอยู่ก่อนแต่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบเราในฐานะที่เป็นสมาชิกของมนุษย์โลกก็ย่อมที่จะมีสิทธิในการนำเอาหลักธรรมมาใช้ได้จริงเพราะในเมื่อสังคมเหล่านั้นนั้นเป็นความจริงในตัวมันเอง การที่เราเอามาประยุกต์ แล้วนำเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นมาตรฐานเพื่อชีวิตและจิตวิญญาณของมนุษย์เพื่อพัฒนาให้สูงขึ้นก็ย่อมมีโอกาสมากมายที่ย่อมจะไม่เสียทีในการเกิดมาอย่างยิ่ง

พระพุทธศาสนาไม่ได้ชี้ชัดในการรับรองสิทธิการตายให้แก่มนุษย์ พระพุทธศาสนานี้ต้องการให้มนุษย์เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต บำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่นอย่างเต็มที่ เต็มศักยภาพ พร้อมกันนั้นก็เตรียมตัวเตรียมใจต้อนรับความตายอย่างมีสติ อย่างใน ปฐมมรณัสสติสูตร (อง.ฉก.ก. (ภาษาไทย.มหาจุฬาฯ.ศ.ป.ก.). 22/19/444-447) ว่าด้วยการเจริญมรณัสสติสูตรที่ 1 และทุติยมรณัสสติสูตร (อง.ฉก.ก. (ภาษาไทย.มหาจุฬาฯ.ศ.ป.ก.). 22/20/447-449) ว่าด้วยการเจริญมรณัสสติสูตรที่ 2 ซึ่งทั้งสองพระสูตรมีเนื้อหาที่ต้องการให้มนุษย์เผชิญกับความตายอย่างมีสติ พระพุทธศาสนา มองเห็นว่าชีวิตของมนุษย์เมื่อมีเกิดแล้วก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความตายได้แน่นอน การเตรียมตัวเตรียมใจเผชิญหน้ากับความตายจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สำคัญ แม้แต่พระอรหันต์ที่สิ้นกิเลสแล้ว ก็ต้องละสังขารหรือแม้แต่พระพุทธองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ความตายจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ควรใส่ใจ ผู้ที่เข้าใจในกฎของธรรมชาติจะไม่กลัวตาย และไม่ยื้อชีวิตตัวเองขณะใกล้ตายด้วยวิธีการทางแพทย์สมัยใหม่ พร้อมทั้งสั่งลูกหลานญาติพี่น้องไว้ด้วยว่าไม่ต้องเสียใจการตายนั่นจะเป็นไปตามกฎแห่งอนิจจัง ไม่มีความเจ็บปวดใด ๆ (ทันตแพทย์ สม สุจิรา, 2550 : 23) และในการรักษาผู้ป่วยในกรณีแพทย์ทำการรักษา ในฐานะการทำหน้าที่หมอที่ต้องการรักษาผู้ป่วยให้หายโดยการอาศัยเครื่องมือการแพทย์ก็อาจเป็นสิ่งที่ ไม่ถูกต้องในทัศนะพระพุทธศาสนาในระยะที่เป็นการยื้อชีวิตของผู้ป่วยหรือไม่เคารพการตัดสินใจของผู้ป่วยหรือญาติเลย

ในทางตรงกันข้าม การพยายามยืดชีวิตดังกล่าวทำให้ผู้ป่วยไม่สามารถตายตามกระบวนการทางธรรมชาติ ศาสตราจารย์ไวโอเลตได้กล่าวว่าในสังคมอเมริกัน รัฐบาลรัฐยอมให้ประชาชนมีสิทธิเลือกวิธีตายได้โดยทำพินัยกรรม (living will) แสดงเจตจำนงว่าในกรณีที่ผู้ป่วยอยู่ในสภาวะของการเป็นผู้ป่วยที่สิ้นหวัง ตนไม่ต้องการให้แพทย์และญาติให้เทคโนโลยีการแพทย์สมัยใหม่ยืดชีวิตต่อไป พินัยกรรมเช่นนี้จะช่วยลดความรับผิดชอบของแพทย์ลงได้ โดยไม่ต้องมีความผิดทางกฎหมายที่เกิดจากการไม่ใช้เครื่องช่วยชีวิตแก่ผู้ป่วย (พระราชสุทธินาถมณฑล(เจริญ วิฑูรย์)

หลวงพ่อบุญทาสตอนที่ท่านป่วยที่โรงพยาบาลท่านก็ได้ทุกข์ร้อนแต่อย่างใดมีเพียงแต่หมอบ้วนน้ำที่เดือดร้อน ใน"รัฐธรรมนูญใหม่บัญญัติไว้ว่า ต้องเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และสิทธิเสรีภาพของบุคคล จึงเกิดความคิดว่า ควรจะให้ผู้ป่วยที่สิ้นหวัง (terminal illness) ไม่สามารถรักษาได้แล้ว รอวันจบชีวิตอย่างทรมานทุกข์ทรมาน มีสิทธิในการตัดสินใจว่า จะมีชีวิตอยู่หรือจบชีวิตลง เพราะการเลือกที่จะตาย หรือมีชีวิตอยู่นั้น เป็นสิทธิส่วนบุคคล แต่ในกรณีที่เขาคิดตัดสินใจเองไม่ได้ เช่น ภาวะจิตใจไม่สมบูรณ์ สมองไม่ทำงาน หรือเป็นผู้เยาว์ ก็ต้องมาพิจารณากันว่า ใครจะเป็นคนตัดสินใจแทน ใช้หลักเกณฑ์อะไร ในการตัดสินใจ และควรจะได้รับผิดอย่างไรในกรณีที่ตัดสินใจผิดพลาด "ถ้าจะมองว่าเป็นการเข้าไปแทรกแซง กระบวนการของชีวิตตามธรรมชาติ ก็ต้องถามกลับว่า เครื่องไม้เครื่องมือที่ใช้ยืดชีวิตผู้ป่วยกัน จนเกินเลยอยู่ในขณะนี้ ไม่เป็นการเข้าไปแทรกแซง กระบวนการตายโดยธรรมชาติหรือ ถ้าการยืดชีวิตต่อไป ทำให้บุคคลนั้นอยู่ ยังดำรงความเป็นคนอยู่ได้ ก็คงไม่มีปัญหา แต่มีบางกรณีที่ผู้นั้น ต้องอยู่อย่างไม่ใช่คนที่สมบูรณ์ เพียงแค่หายใจได้ แต่คิดอะไรไม่ได้ ตัดสินใจอะไรไม่ได้ รับรู้อะไรไม่ได้ การที่เราเอาคนมาอยู่ในห้องดูแลพิเศษ ต้องใช้เครื่องช่วยชีวิตตลอด 24 ชั่วโมง โดยที่เขาไม่รู้สึกรับรู้อะไรเลย ก็ไม่น่าจะถือว่าบุคคลนั้น ดำรงความเป็นคนอยู่ได้ อย่างมีเกียรติ และมีศักดิ์ศรีแล้ว

จึงกล่าวได้ว่า ความตายไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวดังที่ไอน์สไตน์ได้เคยกล่าวว่า "การกลัวความตาย คือความกลัวที่ไม่มีเหตุผลที่สุดในบรรดาความกลัวทั้งปวง" (ทันตแพทย์สม สุจิรา, 2550 : 25) จึงกล่าวได้ว่าเรื่องการอ้างสิทธิการตายเป็นเรื่องที่มีการถกเถียงและโต้แย้งกันอยู่ และเป็นเรื่องที่ต้อง

ให้ความสนใจ เพื่อจะได้นำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มาแก้ปัญหา ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรม เพื่อชวนเฝ้าสัตวไปสู่ฝั่งพระนิพพาน การนำเอาธรรมะที่พระองค์ทรงค้นพบอันเป็นพระธรรมคำสอนที่ไม่จำกัดกาล เวลา สถานที่ บุคคลแล้วนำมาประพจน์ปฏิบัติย่อมเป็นประโยชน์ สามารถแก้ทุกขทั้งตนเองและผู้อื่น แม้มนุษย์จะมีสิทธิเสรีภาพ หรือเจตจำนงอิสระแต่การกระทำของทุกคนย่อมที่จะกระทบกระเทือนสื่อถึงกัน (ทันตแพทย์สม สุจิรา, 2550 : 33) การพิจารณาใคร่ครวญในสิ่งที่เกิดขึ้น ตลอดถึงการเตรียมตัวแต่เนิ่น ๆ ในชีวิตของคนเราก็คือเป็นอีกทางออกทางหนึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

1. หนังสือ

- ทันตแพทย์ สม สุจิรา. (2550). **เกิดเพราะกรรมหรือความชวย**. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ทันตแพทย์ สม สุจิรา. (2550). **อินส์ไตร์พบพระพุทธเจ้าเห็น**. พิมพ์ครั้งที่ 19, กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน),
- พระดร.ดัมบลิว ราหุล. (2548). **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ แปล และเรียบเรียงจากเรื่อง WHAT THE BUDDHA TAUGHT. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2547). **ขอบฟ้าแห่งความรู้**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2539). **กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทชาวไทยเพรส จำกัด.
- พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2548). **ธรรมญูชีวิต (ฉบับชาวบ้าน)**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม.
- พระมหาทวิ ฐานวโร (อ่อนปัสสา). (2535). **ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2528). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 4 (เพิ่มเติม), กรุงเทพมหานคร : มปท.
- พระราชสุทธินาถมณฑล(จรัญ ฐิตธมฺโม). ดร.พินิจ รัตนกุล เรียบเรียง. (2537). **พุทธวิทัศน์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ดับเบิลยู.ม.กวีวงศ์. **พุทธแบบไหน-อย่างไรเป็นพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: สหมิตร พริ้นติ้ง จำกัด.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2535). **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2. วิทยานิพนธ์

พระธิดาวิภา จันทโสภณ (หมั่นมี). (2549). การศึกษาวิเคราะห์แนวทางการแก้ไขปัญหาดัชนีการวัดตามแนวพุทธจริยศาสตร์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

3. บทความ

วิฑูรย์ แก้วแก่น. (2542). จริยศาสตร์คุณธรรม : ทางเลือกที่ควรจะเป็นของพุทธจริยศาสตร์เถรวาท. อักษรศาสตร์พิจารณา ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 : หน้า 65.

สมภาร พรหมทา. (2540). จริยธรรมสองระบบในพุทธศาสนา: การแสวงหารากฐานของปรัชญาสังคมและนิติปรัชญาในพุทธศาสนา. หน้า 69.

4. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

<http://www.sarakadee.com/feature/2000/04/vote-support.htm>